

ՕՐԱԳԻՐ ՏԱՄՆՕՐԵԱՅ

Ա. ՏԱՐԻ

1861

Կը հրատարակուի Ամսոյն 19ին 20ին եւ վերջին:
Վեցամսեայ գինն է 60 դանեկան ԿԱՆԻՍԻԿ:
Ուզողը կրնայ ստորագրուիլ, Պօլիս Զեմեքիի խանը վերի
յարկը Թ. Լ. Խալաթի տեմեակը. եւ Մերնանը Մար-
գարեան Արզոյ Յարութիւն արայի գրատունը:
Ստորագրութիւնը 1861 Յունուար 10ին կսկըսի:

Առօրի րրգանին ամբողջ 12. քիւր ուզողը 30 դանեկան պի-
տի վնարէ:
Անհնական լաճու մը համար ըլլալու ծանոյ յմանց հա-
մեմատաւար սակարկութիւն կըլլայ:
Ո եւ իցէ համակ եւ գրութիւնը Խմբագրին պիտի ուղ-
ղուի:

10 ՄԵՅԻՍ

ԵՐԿՐՈՐԴ ԸՐԶԸՆ

ՌԻԻ 25

Ե. Օ. Գ. Ե. Յ. Ի. Ն.

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ԱՆՄԵԿՆԵԼԻ ԽՆԴԻՐԸ

Երբեք այս մասին խօսի՞ր Երեւելեանը, թէ
չէ լռէ՞ր Լ. Ն. Ի. Ն. ո՞չ ո՞րքան ծանր. դատաւար-
տութեան մը տակ կը մնայ Երեւելեանը. եթէ
որ մարդկային նկատմունքներ հայելով այս մի-
ջոցիս անտարբեր կենայ, մինչդեռ այլ եւ այլ
չայ օրագիրներ յիշեալ խնդրոյն դէմ սաստկա-
բար եւ անօրինակ կերպիւ կը վարուին: Ուրեմն
ըստ կարի Երեւելեանն ալ խօսի:

Բայց թողումք այժմիկ այն պարոն Խմբա-
գիրներուն (Եստուած շնորհք տայ) գրուածո-
ցը դէմ ըսելքնիս, այլ ընդհանրապէս համա-
ռօտի քանի մը խօսք ընելով յայտնեմք Երու-
սաղէմի խնդրոյն վայցօք մեր ունեցած անհեր-
քել կարծիքը այն ճշմարտասէր անձանց:

Երբ չեմք կրնար յայտնապէս գիտնալ թէ՞
այս խնդիրը ինչո՞ւ այդքան օր. քան զօր իւր սահ-
մանէն շեղած անիմանալի կերպիւ կը սաստկա-
նայ. եւ կամ Ս. անքին ու Եղգին միջավայրը
ի՞նչ էական ու գծուարարոյ՞ժ բաներ կրնային
ըլլալ որ տարիէ մը ի վեր է դեռ չի վերջացու-
նիշեալ խնդրը: (Եւ կարծեմք վերջանալիք ալ
չունի. քանի որ այն խնդրոյն մէջէն մէկ քանի
վանականաց թշնամի աներևոյթ ձեռքեր ետ չեն
քաշուիր):

Եթէ ստակի խնդիր է, գիտցածնիս անց-
եալ տարւոյն վերջերը Բնդհանուր Ժողովոյն ո-
րոշմամբ, եւ Մեծարու Ետեմապետ Սերվե-
լէն էֆէնտիին դէպ ի Երուսաղէմ ըրած ճամ-
բորդութեամբն ու Միաբանութեան հաճու-
թեամբ կարգի դրուած էր:

Եթէ Ս. անքին ներքին բարեկարգութեանը
համար է՝ ահա անոր տպեալ կանոնադրութիւն-
նը հրապարակաւ ի՞րոյս ելած է, որուն մէջ
Եղգին ու Ս. անքին միաբանական հաւանու-
թիւնն ու հաճութիւնները վաւերացեալ կը
տեսնուին:

Եթէ Տեղապահութեան խնդիրն է, ան ալ
աղէկ դիտեմք որ այս տարի Փետրուար 17ին
գումարուած Եղգային Բնդհանուր Ս. արշու-
թեան շնորհիւր լուծուեցաւ:

Ենդին ի՞նչ էր մնացեր, բաց ի Պատրիար-
քի ընտրութենէն, որ կարծեմք ան ալ նոյնպէս
Բնդհանուր Ժողովոյն միաբան հաւանութեամբ
բը որոշուած, ու այս մասին Եղգին կողմէն պէտք
եղած հրահանգները Միաբանութեան ուղղուած
էր, իմացնելով իրենց որ Ս. անքին կանոնին հա-
մաձայն ընտրութեան պատրաստութիւնները
շտապաւ տեսնեն, որպէս զի Ս. Օ. ատկի շաբ-
թուն անմիջապէս այս գործը կատարուի: Բ-
սեկ է որ այս խնդրոյն մէջ տեղն ալ կռիւնձ մը
չէր մնացեր, բաց ի Միաբանութեան կողմէն
գալու (ըստ կանոնի) Պատրիարքութեան ար-
ժանի երեք անձանց անունները, որ այն ալ լը-
սածնուս Օ. ատկէն առաջ ի գործ դրուեր, եւ
յիշեալ անուններուն երեքն ալ Եստուածավախ,
Եղգատէր, Միաբանատէր, եւ Եղգին ամենա-
մեծ մասին ծանօթ, եւ անոր համակրութեանը
արժանացող անձինքներ, եւ յականէ յանուանէ
մէկը ամենէն աւելի քուէ ստացող Գերապա-
տիւ Սահակ Ս. արդապետն ըլլալը յայտնուեր
էր. եւ բանը միայնակ որոշուած ժամանակին
Բնդհանուր Ժողովոյն գումարուելուն մնացեր
էր...

Եհա այժմեան սաստկացեալ Երուսաղէմի

խնդրոյն վրայօք մեր յայտնի գիտցածները, և ահա չորս միլիոն Հայուն (բաց 'ի մէկ ասիւնի) լըսած խնդիրներն ու վճիռները:

Չէ եթէ որ այս բաներուն մէջ կան այնպիսի ծածուկ կամ առանձնակի խնդիրներ, որ ոչ մենք և ոչ միլիոնաւոր Հայեր չենք գիտեր, կամ չենք կրնար գիտնալ՝ ատոր ըսելիք մը չունիմք, բայց «Չիք ինչ ծածուկ որ ոչ յայտնեցի», ասոր համար սա խորհուրդածութիւնն ալ կըրնամք ընել՝ որ այժմեան Ազգային կառավարութիւնը սահմանադրացեալ ըլլալով՝ ըստ պահանջման Սահմանադրութեան կարծեմք բոլոր հասարակութիւնը ամեն բանի տեղեակ պիտի ըլլայ, և չի պիտի ըլլայ գործ մը որ իրմէ պահուի: Արդ այնպիսի հռչակաւոր Անքի մը (որ չորս Միլիոն Հայուն, մեծէն մինչև պզտիկն աշուրները հոն կը հայի) նկատմամբ՝ ո և իցէ կերպիւ առաջ եկած խնդիր մը չեմք գիտեր կրնայ մի ըլլալ որ ծածկոյթի ներքեւ երկար ատեն մնայ:

Ինչու հոս խղճերնուս վկայածը բերանով չի յայտնեմք, որ այսպիսի կեղծութիւն մը ոչ Սահմանադրութիւն կը ներէ, և ոչ ալ Ազգային արդարակշիռ Ժողովները, ոչ Եկեղեցականները, ոչ Եմիրանները, և ոչ Ճշմարիտ Հայ հասարակութիւնը կրնան ընդունիլ: Ուրեմն ըսել է թէ ոչ յայտնի և ոչ գաղտնի խնդրոյ մը շուքն անգամ չի կայ: Հուսկ յետոյ հապա ի՞նչ բան է որ սա վայրկեանս Երուսաղէմի Յարգելի Միաբանութեան դէմ յայտ և անյայտ գրողութիւնները կը զօրանան, փոխանակ հանդարտութեան:

Երդարև ազգասիրաբար ըսելով՝ մեզի համար շատ մեծ ու ցաւալի վէրք մըն է այս բանըս:

Քանզի մէկդիէն կը խորհիմք որ Երուսաղէմի Միաբանութիւնը ըստ բաւականի Ազգին ու Անքին օգտակար ամենամեծ ծառայութիւններ մատուցած՝ անոնցմով զմեզ իրենց երախտապարտ ճանչնալու ատեննիս, ասդիէն եղմանդայ մարդիկ Մեղուններու, Միւսասիրներու, ու հիմայալ Մասիսներու միջոցաւ անիրաւաբար նախատանաց ու անարգանաց շանթեր կ'արձրիկն այն անմեղաց գլխուհուսն վրայ....

Հապա ի՞նչ բանք այն շահախնդիր պարտադրեալութիւն (Կտուած հեռի՝ արասցէ) բերեռնէն ելած չի լուրելու արժանի խօսքերնուն, ք չէ միայն Միաբանութեան այլ և ուղղակի

Առաքելական Ս. Եթովին դէմ հայհոյութիւն՝ կատարեալ. անէ՛ծք՝ անպակաս. Անքը հիմէն կործանելու ջանք՝ անխորի... Ես բաներէն հետեւութիւն, նպատակ, շահ, օգուտ... Կհիտէ Արևելեանը, և աղէկէն աղէկ գիտէ այս բաներուն ի՞նչ սկզբունքներէ առաջ գալը, բայց դեռ չի յայտնեմք: Այո, այս և ասոր նման խնդրոյ՝ ներքին երակներուն մէջ գաղտնի նպատակներ, աներևոյթ շահեր, անձնական օգուտներ սպաստանուիլը փորձերով իսկ տեսած կամ նըշմարած է Արևելեանը, բայց ժամանակ մը ևս անտարբեր կ'սպասէ, մինչև որ Ազգային ընդհանուր Արաջուիր հետազօտելով անգաղտնիքները փնտռէ, ու գտնէ. և անանկով նախ Երուսաղէմի վանքը և ապա ուրիշ նախատուած Սրբազան տեղերը այնպիսի գիշատիչ ոչխարազգեստ գայլերու ճանկերէն տղատէ....

Մենք այսքանը ամեն ատեն ըստ պարտաւորութեան մերոյ սրտի ցաւօք կը զրուցեմք կը գրեմք ու կը քարոզեմք, ալ մնացեալին կ'ըսեմք «որ ունիցի ականջս լսելով՝ լուիցէ»:

Մասիս լրագիրը իւր 482 թուովը Եաֆայէն ընդունած նամակ մը հրատարակելով սկիզբը իւր կողմէն սա քանի մը խօսքերը կ'ընէ. «Եաֆայէն կըսէ, Արդեւ անձ մը մայրաքաղաքիս ելեւէ Ազգայիններէն մէկուն Եպիփ 12 թուով նամակ մը գրած է, որուն մէջէն հետեւալ տեղեկութիւնները քաղելով Ազգային Արաջութեան ու շարքութեանը յանձնել պարտք կը համարիմք»:

Եյս որ Եաֆան է եղեր, 'ի վերին, չէ նե 'ի վայրի մեր տեսած ու գիտցած Յուպէն է մի, թէ չէ մէկ ուրիշ մը կայ որ հոն Հայ և ան ալ այս կերպ Արդեւ ընդունած ըլլան, և մենք ոչ տեսած և ոչ լսած ըլլամք, զի մեր տեսած ու գիտցած Յուպէին կամ Եաֆային մէջ մշտնջենաւոր բնակեալ և զրգուիչ Հայ ընտանիքներ չի կան, բաց 'ի մէկ երկու բարեպաշտ և առանձնացեալ ընտանիքներէ: Պարելի է 'ի վերին Երուսաղէմ 'ի վերին Յուպէ մըն ալ եղած ըլլայ, ուր բազում Հայ ընտանիքներ գտնուելով, անոնցմէ մէկը Երուսաղէմ հրովը վառեալ, և Արդեւ ընդունած ըլլամ եռանդէն շարժեալ այսպիսի պատուական նամակ մը հոնիէ 'ի Պօլիս ելեւէ Ազգայիններէն մէկուն խրկած ըլլայ, բայց ան չեմք գիտեր թէ յիշեալ ելեւէ անձը այն արժանաւոր

482
 Գասէր Մեծապատիւ Լրագրատեալը իւր
 թուով նամակ մը կը հրատարակէ Եւֆայէն
 ազգասէր անձէ մը եկած , ստորագրութեամբ
 Խ. Ծ. Կ. Մ. Ե. մենք շատ մտածեցինք Կ.
 Մ. Ե. ստորագրութիւն ունեցող մը չի գտանք ,
 ի հարկէ Խ. Ծ. ն իւր իւր խոնարհութեան
 նշան է . Կ. Ը իւր անունը տրտի ըլլայ Արա-
 պե՛տ , Արախո՛ն , Արմաւա՛ն , Արւե՛ղ , Աբիա՛ն ,
 Ամբիւսէ՛ն , Ամասի՛ր , Էայլն , Էայլն . ո՛վ գի-
 տէ . Ե. յո՛ւ այո՛ միտքերնիս եկաւ . Այլին անու-
 նով մէկը ըլլալու է այդ անձը . եթէ անունով
 չէ , գոնէ գործով . որ դժուարելով իւր Երէ՛լ
 եղբայրներուն ճշմարտութեան վրայ կուզէ Մա-
 սիսով անոնց համարումը առաջի ընդհանրու-
 թեան Եզգին սպանանել , ո՛հ , չե՛ յիշեր միթէ
 այդ Այլէնը , այն սարսափելի ձայնը՝ արիւնք
 եղբարց քոց բողբոջէն առ իս , անշուշտ ոչ . Ար-
 սեմք մեր գիտնալովը տեսանք որ Կ. սկզբնազ-
 րով անուն ունեցող Հայ ազգի մը չունինք Յոպ-
 պեու մէջ , ուրեմն խարդախի մը մէկն եղեր
 այս ազգասէրը , բայց գիտենք և կը հաստատենք
 որ այս ազգասէրը աւելի աղէկ կ'ըլլայ Յ. Ա.
 Կ. անունով ճանչնալ , քան Կ. Մ. Ե. ով , ա-
 ւելի աներկիւղ կը հաստատենք կ'ըսեմք եթէ
 այնպէս Ֆռլտախ դարձնող մը չի կայ Յոպպե-
 ու մէջ . բաց ի Յ. Ա. Կ. էն . Քանզի ուր
 էր այդ ազգասէրը մինչև յայժմ . ի՛նչ կ'ընէր ,
 ինչո՞ւ Սրբազան Հարց ննջեցելոց լուրը գովեստ-
 ներով կամ պարսաւներով չի հաղորդեց իւր բա-
 րեկամին , միթէ կը քնանար , չի կրնար ըսել
 զրեցի որովհետեւ Մասիսի Տնօրէնը իւր թեր-
 թերը լեցնելու փափաք շատ ունի ինչ լուր որ
 ըլլայ հրատարակել՝ միայն թէ իւր ունեցած վը-
 սեմ կողմնակցութեան ոգւոյն դէմ չըլլայ զըր-
 ուածը . միայն սա կը մակաբերուի որ այս ազ-
 գասէր ահանջները սրբը՝ աշուրները անկեր՝ խիղ-
 ճը մաքրեր՝ սիրտը ուղղեր՝ և բոլոր զգայարանք-
 ները ճշմարտութեան լուսով պայծառացուցեր
 և միշտ Արուսաղէմի աթոռոյն հիմն ի վեր առ-
 պալելոցն կապասէ եղեր . որ աղաղակէ օգնութիւն
 շուտով օգնութիւն , որեղջ միջոցաւ՝ Մասիսի ,
 ո՞յր . Արուսաղէմի Աթոռոյն , ընդէր՝ ահա կը
 կործանի . էր՝ մէկ երկու նորահասներու Ֆը-
 ռլտախովը . ո՛ւր են հինահասները , անոնք ա-
 մենեին դործի ձեռնամուխ չեն ըլլար . Որո՞նք
 են այդ հինահասները , աթոռոյն այժմեան վարչ-
 չութեան մէջ ոչ խօսք և ոչ քուէ ունեցողներն՝
 ատոնց անունները գիտէք . այո՛ , կը խնդրեմ զու-

րուցեցէք . Յ. Ա. Կ. Ը . Յ. Ա. Կ. Ը Էայլն
 Էայլն . Ուրի՛շ , ահա անոնք , ատոնք ըսածք մի-
 նակ մէկ անուն է . Բայց Ֆռլտախ խաղցող չէ ,
 հապա ճշմարիտ աթոռասէր է , շատ լաւ այն-
 պէս ըլլալը ժամանակը կը յայտնէ , ուրեմն դուն
 ալ ճշմարիտ ստախօս մըն ես , որ կը գրես Մա-
 սիսին թէ հինահասները գործի չեն խառնուիր .
 Աեցիր կերպարանափոխ ես այժմ առաջի
 ընդհանուր Եզգիս խայտառակեմքեղի , Մե-
 ծարդոյ Եզգայինք՝ ահա առաջի բոլոր Եզգիս
 առանց կողմնակցութեան նպատեմ . աթոռին
 այժմեան կացութիւնը , հանգուցեալ Սրբազան
 Պատրիարք Հօր վախճանէն յետոյ Սրբոյ Աթո-
 ռոյս բաղմամեայ աշխատութեամբ ծերացեալ
 լուսահոգի Պատրիարք Սրբազան Երբ Եպիսկոպոս
 Եւազ լուսարարի սենեակը կը ժողովն ո՛չ մի-
 այն Ֆռլտախճիները այլ և Մասիսին առ բա-
 րեկամը նամակադրին ըսած երեսուն տարիէ յե-
 տոյ փորձառու եղողներն ալ , ուր հանգուցեալ
 լուսարարապետ Հայրը կարճ այլ վսեմ աղբու-
 յորդորանօք բոլորը միասիրտ և միահոգի մնա-
 լու կը յորդորէ « թէ և էին առաջ ալ բաց ի՛
 միջէ և այն զի դիրն լցցի , և ել արտաքս » .
 Ենդ մենք ալ միաբանութեան սիրով բո-
 բոքեալ և աչքերնին միութեան արտաստեղծով
 լցուած կը խոստանան այնուհետեւ ինչպէս միա-
 բանութեան քաղցր անուան ներքեւ ուխտեալ
 են , յաւիտեան մնալու , և խիղն ամենեցուն յօ-
 ժարութեամբը նախնի Սրբազան Հարց աւան-
 դած կանոնադրութենէն քաղելով Աթոռին
 այժմեան և ապագային կացութեանը համեմատ
 Սահմանադրական կանոնադրութիւն մը կը շե-
 նեն . և ամենքն ալ իրենց հաճութեամբը կնքե-
 լով կ'ստորագրեն .
 Եւմահ Եստուած . Ենգութ մահ . գուցէ
 իւր որկորը չի յագեցնելով կամ յսպաշխարու-
 թիւն միաբանութեան , կը ծծէ արիւն մըն ալ ,
 յանկարծակի մուտ կատնէ այն սգոյ տաճարը ,
 և քիչ ժամանակի մէջ ընտրելագոյնը կ'որսայ՝
 բաւ չի սեպելով յար և նմանը ևս .
 Սիրելի ազգային լաւ մտածէ անգամ մը աս
 զոհերուն վրայ , միոյն մահուանը միմիջարե-
 յուսալով երկրորդաւ , ահա երկրորդն ալ կը
 չուէ յաւիտենականութիւն , ահա երրորդ մը
 ալ , ինչ սիրտ քարացեալ կրնայ տանիլ այս ծանր
 տուգանայը . . . ի՛նչ կ'ըլլայ տուն մը իւր դը-
 լուխը կորսնցնելով՝ ձեռաց վրայ յոյս դրած ա-
 տեն , յանկարծ անոնք ևս կորսնցնէ , քեզ կը

նախան կորուստդ փնտռել է, Պ. Կ. Մ. Ը. ինչ խղճմտանք դու կը բողբես և կը հաստատես թէ՛ մինչև որ Պոլսոյ Պատրիարք չի գայ Եթուր իւր կառավարութիւնը չի կրնար ենթադրել։ Ո՛հ Երուսաղէմի Կանոնադրական Սահմանադրութիւն ահա անանկ սարսափելի հարուած մը որ՝ կարծեմ Մասիսի պատուական լրագրապետը և Սահմանադրութեան հիմնադիրը անգամ չէ կրնացեր որոշել իւր փառաց ստուերէն, որ զինքը Յոպպէու մէջ անգամ խարդախութեան գործիք չնողներ ունենալու պատիւն ունի։ Ներքեցէ պատուական լրագրապետ Մասիսի, ի՞նչպէս Չեր անօրինակ մամուլէն ելած Երուսաղէմի Սահմանադրութիւնը ջրեցիր։ Խիղճդ ուր գնացեր էր։ միթէ 28 լոյ յօդուածը միտքէդ ելաւ, ուրեմն խոնարհաբար կը հրաւիրեմք զՉեզ կրկին անգամ աղիւս մտադրութեամբդ կարդաք, ու յետոյ եթէ դարձեալ հարկ սեպէք կրկին անգամ ոչ թէ Մասիսի գլխով աղաղակեցէք, այլ Մատեաց Տապանին վրայ ձող մը տնկելով՝ անոր մահուան վճռագիրը կախէ թէ՛ այդ Երուսաղէմ պետք է խրկուի խղճմտանք և բանիւն անձ մը ըստ իմ բարձր և վսեմ դատողութեամբ։ Երգոյ Տընօրէն Մասիսի, խղճմտանքաւոր բառք ի՞նչ դուշակութիւն ունի, բէ՛հ անխղճմտանքներ չերթան, մենք գիտէինք թէ Մասիսը լեռ է, բայց հիմայ համոզուեցանք թէ ծածկագետ ալ է, ու խղճմտանքաւոր սիրտեր ալ կը ճանաչէ, Մասիսը բարձր է, և իւր բարձր հայեցողութեամբը ոչ թէ միայն արարածոց սիրտերը կը զննէ, այլ և . . . կը դիտէ, ուրեմն Մասիսը Հայոց Եզգին շատ ժամանակ անպակաս եղեցի ազգին խղճմտանք ունեցող անձինք ճանաչելու, ինչպէս երբեմն ալ բանիւն և իւր վսեմ իմաստութեանը համեմատ վարժապետներ ալ ընտրեց Հայոց ազգիս Վարժապետաց

Ի վերջոյ գրութեանս կը խնդրեմ իբրև յետին միաբան Ս. Եթուրոյն Մասիսի Խմբագրէն մի ամենայն հոգւոյ հաւատալ. այդ ասով շատ վերաւորեալ սրտեր ցաւագին սգով կը լեցնեն։

Մնամք ընդհանրութեան սիրելի Եզգիս,

1861 Մայիս 7

Խ. Ծ.

Եւ յետին Միաբան Ս. Երուսաղէմի

Ռ. Մ. Նազարեանց։

«Երժանայարգ Միւրելի»

Մեզմանուն պարսաւական լրագրին մէջ այս շաբթու զարմանալու արժանի մէկ եղելու թիւնը կարդացինք. որպէս թէ Երժանապատիւ Տ. Գարբիէլ Ե. յիշգրտելի վարդապետին Վարդապետան անուն գրքոյկին քննութեան համար Կոստանդնուպոլիս խրկուած ձեռագիրը Հոգևոր Ժողովքէն արժանապատիւ Տ. Յովհաննէս Սէթեան վարդապետին, և Մեղիւն ու Միւրաբի լեզուներուն հասնելու սահմանէն վեր գտնուող Մայր Եկեղեցւոյ Տ. Գեորգ աւագ քահանային կողմէն ինձի է տրուեր սրբազրեւու։

Ե. յիշատէս բան մը եղած չէ. ես այն գիրքը տպուելէն ետքը միայն տեսած եմ. իսկ սրբադրութիւնը եղած է նոյն իսկ Հոգևոր Ժողովքին մէջ. և այս գործը այն ժամանակը Ժողովքին քանի մի շաբթուան նիստը գրաւած է. և ասոր այսպէս ըլլալուն կը վկայեն այն ժամանակի Ժողովականները. որոց առ հեղինակն գրած նամակն ալ՝ Ժողովականներուն ստորագրութեամբը Մատեաց Ե. Յովհաննէս 1860 օգոստոսի թուոյն մէջ գրուած է. Երես. 125, թէ որ Մեղիւն Պատրիարքարանի դիւանէն առած և իր դիւրահաւան ընթերցողներուն հաղորդած ամեն լուրերն ալ այսպէս են նէ՝ թող անոր ձայնին ակորժողները այսպէս պատմութիւններով քննանան, ինչպէս որ տղայութեան ատենինն մօրերնուն ըսած բառը լսած ատենինն կը քնանային։

Ե. յս ըսելովս չկարծուի թէ յիշեալ Վարդապետան մէջ Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանութեանը դէմ սխալ կայ ըսել կուզեմ. և արժանապատիւ Հեղինակէն ալ անոր մէջ տպագրութեամբ սխալ կայ ըսելուն լուրը որ Մ. Նալբանդեանցը իր հանձարովը հնարեր է, և Մեղիւն ալ իր սուր դատողութեամբը ճմարիտ կարծեր ընդուներ է, եսնոյն արժանապատիւ Վարդապետին կողմէն և իմ կողմէս կը հերքեմ և բոլորովն սուտ և անմասն է ի ճմարտութենէ կրսեմ։ Ի՞նչ պէտք է ստայօդ ճառատանքներու. թող Մ. Նալբանդեանցը և անոր արձագանքն եղող Մեղիւն յայտնեն Վարդապետան մէջ մոլորութիւն կարծածնին. և տեսնենք, գրքուկիս արժանապատիւ Հեղինակէն է մոլորեալը, թէ Մ. Նալբանդեանցը. որ իր երեսն տետրակին մէջ, 21. կրէ թէ «հաւատ չունինք» և իր հաւատը չորս խղճմտանքի և գիտակցութեան կը կապէ. որով

պէս կ'ըսէ նամակը « յայնժամ այժմեան քաղաքական օրինաց համեմատ Բ. Դուռը կը խորհեն տղան որ խաբէջէն առջին ալ լաւ լինէր տայ . և եթէ Բ. Դուռը հաճէ և ընդունի նէ յայնժամ ուղարկեն 'ի Պատրիարքարան . . . » :

Ահա ասկէ յայտնի կ'ըլլայ որ Հայերը այս օրէնքին իսկապէս հպատակէր , և պնտուով 'ի գործ դրեր են , և ալ այս կողմէն երկբայու թիւն , կամ զգուշութիւն , վախ և երկիւղ չէ մնացեր , ուրեմն նոյն հետայն ընդունիլ հարկ կ'ըլլար զտղայն :

Բայց չէ Հայերը անով միայն քաղաքական նութեան պարտք մը կատարելով հետևաբար կրօնամոլութեան հետևած չըլլալու համար մէկ ուրիշ գործողութիւն մը ևս կար ընելու , որով ամենայն ինչ կատարեալ ըլլար տղան ընդունուելու մասին : Եւ այս էր հրէից կողմէն մարդ հրաւիրել 'ի Պատրիարքարան , և անոր առջին տղան խօսեցնել , և այնպէս տղուն կամքն ու միտքը , և քանի մը անգամ տուած հաստատութիւնները եկող մարդուն իմացնելով հրէից ազգին համաձայնեան ալ ստանալ , որով բողոքականաց դիմաց միայն կ'ըստէ ամբաստանուելէ ազատիլ :

Արդարեւ այս բանս ալ նամակին մէջ պայծառ կը տեսնուի , որ ինչպէս տղան — Քըրիստոնեայ ընելու արտօնութիւնը Բ. Դուռնէն առած օրենքուն միւս օրը — կրսէ նամակը « Հրէից ազգին կողմէն քանի մը անձինք որոնց հետ նաև տղին հայրն ու եղբայրները եկան Պատրիարքարան , որ տղան կամ համոզելով առնեն տանին , և կամ լաւ լինէր առնեն , որ ետէք ինչ որ երբեք չը գործէ » :

Ահա ասիկա այս գործողութիւնս ալ այս կերպով հրապարակաւ կատարուելէն յետոյ կարծեմք ալ ուրիշ խորհելու , մտածելու և 'ի գործ դնելու կէտ մը չէր մնացեր , քանզի ասկէ վերջը հրեայները իրենց ձեռքը տղան Հայերուն յանձնելով (ըստ նամակին աստութեանն) « ԴՈՒՐ և ՄԵՐ անարարութեմք , այլ տղան ՅԱՄԱՆԱՅԵԱՆ է իւր կարծեացը վերայ . ուստի առէք և ըստ ձեր օրինաց ինչ որ կուզէք ըրէք , քանզի ԲՐԻՍՏՈՒՆԵՅ ըլլալ կուզէ կոր » ըսեր ու այնպէս Պատրիարքարանէն մեկնելու : Ուրեմն նոյն վայրկեան առանց մարդկային անիծեալ նկատմունքներ հայելու անմիջապէս զայն Ս. Եւաղանին ներկայացնել , և յանուն Յիսուսի Մկրտութեան փրկարար խորհուրդը անոր վրայ կատարել պարտ էր :

Սակայն ի՞նչ . . . ո՞վ Տէր ի՞նչ . . . իմ աւանդեալ ճակատագիրս է արդեօք , որ այս միջոցին Հայ լրագիրներու մէջ միակերպ կրօնասէր և ազգասէր սրտիս ամենասատուիկ ցաւեր պատճառելու իրողութիւններ չեն պակսիր . . . :

Այս իմ դժբաղդ ճակատագիրս է որ հազար այսքան տարուան կրօնասիրութեան ու ազգասիրութեան առատաբուրդի աղբիւրները յանկարծ ցամքելով ոմանց բերնէն օտար հիւթեր բղխել սկսան . . . : Բայց չէ ո՞ւրնա իմ , չէ այս քու ճակատագրեդ , այլ 'ի ճակատագիր Հայաստանդոց . . . ուրեմն թող այս հեծկտանքներդ այժմ , ու դարձիր քու նպատակիդ վրայ խօսելու . . . : Յիրաւի դառնամք նպատակներնուս ու քննութիւննիս առաջ տանիմք , զի ահելով , ոհնելով տկարանալու ժամանակ չէ , այլ յատկապէս գորանալու , և ասանկով հոգեկորուստ թշնամեաց չար որոմները խաղառ անհետացնելու ժամանակներ է . . . :

Մինչև նամակին այն մասերը որ վերը ցըցուցինք՝ այս անցքին նկատմամբ լոկ մարդկային օրինաց վերաբերեալ , և ճշգրտեալ համաձայնեալ արարուածներ էին , բայց անկէ վերջը յիշեալ նամակին մէջ տեղ տեղ այն կերպ Ետուածային օրինաց դէմ ստակալի խօսքեր ու վարմունքներ յայտնի կը տեսնուին , որ այս գործին սկիզբէն մինչև վերջը Ազգին կողմէն գլուխ և դատաւոր կարգուողներուն (որ ինչպէս նամակը կը ցուցունէ) շատ պատիւ չըլլալէն 'ի զատ՝ յիշեալ անձինքը ժամանակին առաջի ահեղ ատենին Բրիստոսի հոգեդ մը կորստեան պատճառ , և անով մեծ պատասխանատուութեան մը ենթակայ եղած կը համարուին :

Ինչպէս գալ թիւերնուս մէջ այս բանը լուսաւոր կերպիւ պիտի ապացուցանեմք , Փրէշէ նամակին տուած տեղեկութիւններէն առնելով :

Մնացեալը հետեւեալ բնով :

Արժանալարգ Խմբագիր Արեւելեան Դար ազգօգուտ Օրագրոյ :

Նամակաւս Ձեր Յարգութեանը ուղղեալ գրութիւնները կը խնդրեմք պատուական Օրագրոյ միջոցաւ ազգայնոց հաղորդել , բեպետեալ չէինք կամեցեր օրագրի միջոցաւ մեր բողոքը հրատարակել , բայց կերեւի որ Ազգային Բաղարական Ժողովը իւր բազմազաղ գործառնութեան մեր նուաստութեան բողոքոյն դեռ պատասխանելոյ պիտի յա-

պաղէ, եւ ազգայնոց մէջ յանձնարարի պիտի բաժնուին նախնի Տնտեսականը, ուստի յաւանդուած հարկադրեցաւ հաղորդել հասարակութեան՝ որ իմանան թէ անտարբեր չենք մնացած նոյն Յայտագրոյն սխալներուն եւ անտեղի նախատանագրէրուն միջոցաւ կը գրաւարտուին նախնի Տնտեսականը՝ որոց մէջ եւս անդամակից եաք

Մնամք եւայլն:

12 Մայիս 1861.

Յիմամէլի խան

Ոսկերիչ Քրիստոստուր

Ղազարոսեան

Ամենապատիւ Ս. Հայր.

Բաւական է որ անցեալ տարուերէն ի վեր շատ անգամ յանձնարարի նախատեսեցան նախնի Տնտեսականը քանի մը ինքնահաւան եւ կարճատես Պարոններէ, այն նախատալից գրուածներուն եւ ոչ մէկուն պատասխան տուինք. որովհետեւ պաշտօնական հրատարակութիւններ չէին, առոր անոր տղայամիտ խորհրդածութիւնները համարեցինք, մենք մեր աշխատութեանը վարձք փառք չէինք սպասել եւ չենք սպասել, անոր համար այն գրուածներն անպատասխանի թողուցինք առ այժմ վեճ չի հանելու. համար, եւ ուրիշ ժամանակի պատեհութիւնով ամենն ալ մի առ մի տեսարակով մը հրատարակելը պատշաճ դատել էինք, բայց երբ այս տարեգլխի Ազգային համարատուութեանց պաշտօնեայ ժողովներուն Յայտագրներուն մէջ ուղղակի եւ անուղղակի նախնի Տնտեսականաց բշխմանքներ տեսանք, մենք ալ մեր քանի մը գիտցած ճշմարտութիւնները համառօտ մը յայտնել փութացինք այս օրուան Ընդհանուր ժողովին, եւ ժամանակն ալ շատ կարճ ըլլալուն չի կրցանք մի առ մի ամեն գրուածներն ալ բնական, անոր համար կը խնդրեմք թէ նախնի Տնտեսականներէն եւ թէ անցեալ տարի 5-6 ամիս Տնտեսականութեան պաշտօնը վարող անձներէն եւ թէ արդի Տնտեսականներէն յանձնաժողով մը պատրաստուի, որպէս զի բոլոր ազգային էլեւմտից հաշիւները ներկայացուցուին արդի Նշանակականին, որ ստեպ ստեպ իրենց Յայտագրին մէջ կը յիշեն թէ բոլոր գործերը խառն ի խառն են . . . եւայլն. մենք անանկ կը կարծեմք որ Հիւանդանոցը խառն ի խառն գործ մը չի կայ, ուստի հարկ է որ մեր առաջարկած յանձնաժողովը կազմուի, որպէս զի շտապութիւն, յափշտակութիւն կայ նե, ընդունեք ճանցցուին եւ խալտարակուին. օրէնքը այսպէս կը պահանջէ յանձնարարի բամբասուելիս չենք ուզեր, պետք է որ հաշիւները պահանջուին նախնի Տնտեսականներէն, երբեք տեսնուած չէ առանց հաշիւ տեսնել մը, վասն զի որոնց միջոցաւ որ կը մատակարարուէր նախնի ազգային էլեւմտսորը, անոնք ներկայ չեղած նորեր փոխանակեցին, որոնք տեղեկութիւն բուժեցանով հաշիւներուն որպիսութեան վեր ի վերոյ հայեցուածքով շտապ, յափշտակող եւայլն կանուանեն գործիչները:

Ահաւասիկ Ս. Հայր մենք մեր պարտքը կատարեցինք մեր բողոքագրովը, որ այսօր Ընդհանուր ժողովին մէջ կարդացուից կը խնդրեմք, եւ որ եթէ չի խուսէ, ալ իրաւունք մը չի պիտի ունենան որ եւ իցէ անձինք նախնի Տնտեսականաց վրայ բամբասանքներ եւ գրաւարտութիւններ կուտելու:

Մնամք Ձերդ բարձր Սրբազնութեան

Ամենախոնարհ ծառայ

Քրիստոստուր Ղազարոսեան:

7 Ապրիլ 1861.

Ամենապատիւ Ս. Հայր եւ Գերայարգ Տեառք.

Հիւանդանոցի Հոգաբարձուաց Ազգային ժողովոյ ներկայացուցած եռամսեայ Յայտագիրը գործողութիւնը տպագրութեամբ Ազգային Ընդհանուր ժողովոյ անդամոց եւ անդամակցաց հաղորդելու նշանակաւ հրատարակել էր, կարդացած ատեն նախ քանի մը կէտեր նշմարեցինք որոնք միայն Հիւանդանոցի 59 եւ 60 տարւոյն էկամտից եւ ծախուցը եւ իրենց նոր տարւոյն ընելիք ծախքերուն հաշիւներու բաղդատութիւնը մէջ կը բերեն, այս բաղդատութեան մէջ այնքան տարօրինակ տարբերութիւններ տեսանք զորոնք բոլորովին ճշդութեան հակառակ եւ միանգամայն նախորդ Տնտեսական ժողովոյ անհրաւրեւ բշխմանը համարելով, պարտք համարեցինք այն նշմարուած կէտերը սրբագրելով Ազգային Ընդհանուր ժողովոյ ներկայացնել:

Նոյն Յայտագրին մէջ 59 տարւան ծախքը 970,790 դուրուշ նշանակուած է, եւ 60 տարւոյն 9 ամսոյն 810,000 դուրուշ. եւ 450,000 դուրուշով ծախքը մատակարարելու առաջարկեց, այս տարբերութեամբ որ՝ նախորդներուն եւ իրենց ընելիք ծախքին մէջ չափազանցութիւն մը երեւցուցած է:

Յիշատի 1860 տարւոյն ծախքին եւ էկամտին կատարեալ պատասխանատու չենք ըլլար, որովհետեւ նոյն տարւոյն Յունուարին սկսեալ մինչեւ Մայիսի վերջերը Ազգային ցաւայի վեճերուն պատճառաւ ամենը ցրուած է, ինքզինքնին լուծուած ճանցնալով այս կամ այն անձին ձեռքը մնացել էր, ինչպէս որ սեպտեմբերին սկսեալ նոր Տնտեսականաց եւ Հոգաբարձուաց ձեռքը մատակարարութեան, բայց 59 տարւոյն ամբողջ շրջանին մէջ Հիւանդանոցի մատակարարութիւնը նախնի Տնտեսականաց ջանքովը կատարելով ինքզինքնիս պատասխանատու կը ճանցնամք եւ կարծեցեալ բշխմանը հետեւաբար մեզ համարելով կը փութամք նոյն տարւոյն հաշիւին վրայ ցուցուած տարապայմանութեան անտեղութիւնը կարգաւ յայտնել:

Ս. 59 տարւոյն մէջ ցուցուած 970,000 դուրուշ ծախքը ըսել է որ Հիւանդանոցի հանդերձի ուտելեաց եւ այլ պիտոյիցը սպառած ծախք մըն է, բայց այս գումարին քանակութիւնը խիստ չափազանց է. յայտնի սխալանքներով խմորուած է. քանզի բուն ծախքը 772,000 այսքան դուրուշ է ինչպէս տօմարակալ Թէյեան Պ. Կարապետէն կրնար ստուգել, սակայն ասկէց զատ նոյն տարւան էկամտէն 90,000 այսքան դուրուշ տնայնկաց սնտուկին տրուած է, 12,000 դուրուշի չափ Պէշկիքաշ գէս տուեց մը առնուած է, 59,000 այսքան դուրուշ Տպարանի տրուած է եւ 28,000 դուրուշի չափ Հիւանդանոցի ճին տարիներէ մնացած պարտքերուն վճարուած է, որոնց գումարը 190,000 այսքան դուրուշի կը լրանայ, կերելի որ Հոգաբարձուք այս գումարն ալ առանց բացատրութեան նոյն ծախքին յայտնելով Յայտագրին մէջ 970,000 դուրուշ գրել են:

Եւ Հիւանդանոցի պաշտօնէից, վարձապետաց եւ հրամանագրի գրագիրներուն ամսականը որ 18,850 դուրուշ էր 9,500 դուրուշի իջեցուցինք ըսել են, այս ալ յայտնի է մեծ սխալ մըն է, որովհետեւ նոյն տարւոյն մէջ բոլոր գործակալաց տրուած ամսականին գումարը 127,557 դուրուշ է որ ամսականի բաժնելով 10,600 դուրուշ ըսել է,

ուրեմն կը զարմանանք քե՛ս քի հաշուէ անցելով 48,800 դուրուշ կը տրուի ըսեր են. դիտելու արժանի կէտ մըն ալ սա է որ նոյն տարւոյն մէջ Հայերէնի, Տաճկերէնի, Անգղիերէնի, Յունարէնի եւ Իտալերէնի ընտիր լեզուաց Մարեմարիքայի, Բնական գիտութեան, Գծագրութեան, Նկեղեցական երաժշտութեան դասատուներու համար 5000 դուրուշէն անէի ամսական կը տրուէր, բայց յայտնի է որ յիշեալ դասատուները եւ դասերը դադարած են, արդ ինչո՞ւ. համար ստոյն ճամբայ տրուիլը չէն յիշեր, որպէս զի ազգն ալ նախնի եւ արդի վիճակը գիտնայ եւ այնպէս դաստուան ընէ, արդ 59 տարւոյն ամսականէն 5000 դուրուշ գեղջելով այժմ պէտք էր 7600 դուրուշ ամսական տրուիլ սակայն Յայտագրին նախելով 9,500 դուրուշ կը տրուի եղեր. ըսել է որ փոխանակ 9,500 դուրուշ իջեցնելու 1700 դուրուշ անկցուցեր են:

Դ. Հիւանդանոցի 59 տարւոյն ծախքը յիշած ատեննին պատասպարելոց քիւր որքան ըլլալը չեն յայտնէր որ 450,000 դուրուշ խոստացուած ծախուց հետ բաղդատելու ազգային կարող ըլլային. ուստի կարեւոր կը դատենք յայտնել որ 59 տարւոյն մէջ պատասպարելոց քիւր 650էն միշտ անէի էր, որ այժմ գտնուած 550 պատասպարելոց հետ բաղդատելով 100էն անէի անձի անաւետարտիքին 100,000 դուրուշ անէի ծախուց տարբերութիւն կուենայ, իբրաց անէալ ազնուունի եւ ազգասեր կուենայ, իբրաց անէալ ազնուունի եւ ազգասեր տիկնանց այս տարուան մէջ նուիրած հանդերձները, որ կարծեմ 450,000 դուրուշ բաւած ծախքին մէջ չի պիտի ըլլայ, եւ որոնց համար անցեալ տարիները 450,000 դուրուշէն մինչեւ 450,000 դուրուշ ծախք կ'ըլլար:

Դ. 59 տարւոյն մէջ 60,000 դուրուշի ջափ դըրամական նուէր եղած է որոնք նուիրողին կամացը համաձայն խոյճակաց խայմախ, շաքարեղէններ զանազան եւ անոստ կերակուրներու համար սպասուած է եւ 59 տարւոյն ծախուցը յաւելցուած է, եւ այս ծախքին քանորդ մասը Հիւանդանոցի սովորական ծախքին փոխարէն հաշուելով՝ մնացածը արտաքույ կարգի կը համարուի:

Կը զարմանանք քե՛ս արգոյ Հոգաբարձուք հաշիւները անուանց մանրամասն քննելու միջակ տօնարին վերջին գումարը նախելով Յայտագրին մէջ դնելու փոյթ տարեր են, երէ հին տարիներուն ծախքին վրայօր անդեկոսիքին տալ կամեցեր էին, պէտք էր որ նախնի Տնտեսականները ի պաշտօնէ կանգնելով անոնցմէ հաշիւները անցնէին, ստուգէին, կամ իրենք մանրամասն տեղեկանալով այնպէս ուղիղ եւ ճշգրիտ հրատարակէին:

Արդ սոյն օրինակ վերայնաց անտարբեր մընայ ջուրեցիներ եւ նախորդ Տնտեսական անդամակցացս հետ մեր յետնորեան վարքը պաշտպանելու համար իբրեւ շոնայ կամ յափշտակող կարծուելու քիւր տուող յիշեալ Յայտագրին սխալանացը դէմ կը բողոքեն եւ քանի որ Մանմանադրութեան արդեամբ օրինաւոր Ազգային ժողով ունիմք, չենք կանխ յրազբաց եւ պարբերական քերթերու միջոցներով մեր բողոքը հրատարակել, այլ սիրով սրտի Ազգային ժողովոյ ուղղելով անոր անաջատ քննութեանը եւ վճռոյն կը յանձնենք:

Կը խնդրենք Վեհափառ Հայր եւ Դերայարգ ժողովական Տեառք որ սոյն բողոքագիրը եւ յիշեալ Յայտագիրը եւ հին տուանքները յանձնաժողովի մը յանձնելով, եւ նոյն հաշիւներուն տեղեկութիւն ունեցող նախնի Տնտեսականաց անդամներէն մէկ

քանիին ներկայութեամբ քննել տալու հրաման շնորհէք, որպէս զի արդարութիւնը տկներէն յիշելով քե՛ս նախնի Տնտեսականաց վարքին եւ քե՛ս քի աշխատող ազգայնոց համարումն ի՞նչուր կասկածներու զոն չըլլայ

Մնամք Ձերդ Վեհափառութեան

Ամենախոնարհ եւ նուստ ծառայ

7 Ապրիլ 1864.

Քրիստոստուր Ղազարոսեան

ԲՈՂՈՒՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ամենապատիւ Ս. Հայր եւ Մեծարու Տեառք.

Ապրիլ 7ին Հնդհանուր ժողովոյ ուղղեալ բողոքագիրքին կարգացուելու պատեւութիւն չեղած ըլլալուն կը խնդրենք որ՝ այսօր Քաղաքական շնորհք մէջ կարգաւ տալու բարձր հանդիման շնորհքն ընէք մեզ, եւ բողոքագրեալ համեմատ Ազգային հին ելեւմտական հաշիւները ճշգրիտ եւ ամբողջ կարգադրելու համար պէտք եղած տնօրէնութիւնը կը խնդրենք, որպէս զի քե՛ս յայտագրինն իրենց մէջ եղած անհամաձայնութիւնները վերնայ եւ քե՛ս ի՞նչուր տեղը ի՞նչ պաշտօնէ չի բամբասուին նախնի Տնտեսականը, նոյն յայտագրեալ խմբագրութեան իրաց վիճակին անտեղեկ ըլլալով:

Ակնդիտ մնալով արդարաւոր տնօրէնութեան Ձեր

Ամենախոնարհ ծառայ

14 Ապրիլ 1864.

Քրիստոստուր Ղազարոսեան

Կերեւի որ այս հրատարակութեանց պատճառ՝ Հիւանդանոցի արդի Հոգաբարձունք ըսեն ըրած ամենահիմախի եւ բազմապատկեր տնօրէնութեանց՝ Ղազարեան եւ Տաճկերէն լրագիրներու միջոցաւ հրատարակուիլն եղած է:

Եւ մասին նախընթաց թիւերով մեր ըսած ներքէ կ'երեւի որ ի՞նչերեւ ելաւ Ուրեմն — անոստ աշխարհացս որ իբրեւ — ըսենք ու ըսենք:

Ե. Չ. Դ

Ալ խնդրենք մեր Յարգոյ այն բաժանորդներէ՝ որոնք ջարդ իրենց վեցամսեայ 60 դահէ կան կանխ պարտքերնին չեն կատարած. ուստի այս երկուրդ Եղբովս կ'մնացունեն իրենց որ Օրադրոյս Եղբանը աւարտելուն ամիս ու կէս մնացած ըլլալով կարծեմ ալ այս ստալը հատուցանեն ինն հարկ կըլլայ. Ուրեմն հատուցանեն:

Խմբագիր-Տնօրէն
Ս. Գ. ՏԵՅՈՐՄԵՆՅԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Յ. ՔԻՒՐԲՅԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՅԻՆՃԱՆՁԸՆԸ